Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2014.11.18. 15:28

Lágerek a Kemenesalján (1.)

Jöttek tízezrével

Hat vagy hét éve lehetett, amikor Berzsenyi Dániel szülőfalujában, Egyházashetyén először hallottam Ambrus Lajos író barátomtól arról, hogy a második világháború után ukránokat tartottak a faluban szovjet felügyelet alatt. Rejtélyes halálesetekről, sírokról és belügyi szovjet tisztekről beszéltek az emberek.

Sok víz lefolyt azóta a Hetye mellett csörgedező Kódó patakon, és az idő múlásával egyre több emlékszilánkhoz jutottam, amelyek arra biztattak, hogy segítségükkel megpróbáljam összerakni az igazságot.

Közel harminc emberrel készítettem hangfelvételt, a munka során újabb községek, majorok kerültek a képbe, újabb és újabb egyéni és kollektív tragédiák.

A hadifoglyok közül – akiket hosszabb-rövidebb ideig Jánosházától északra, a kemenesaljai lágerekben őriztek – a legtöbben az ukránok voltak, ahogyan az áldozatok nagy része is az ukránok közül került ki: tarkón lőtt nők, kútba dobott, földhöz vágott csecsemők, kivégzett férfiak. A magyar polgári lakosság és a helyi közigazgatás tehetetlen volt a menekülthullámmal és az igazoltatótáborokkal szemben. „Rejtélyes erők" irányították abban az időben a Kemenesalját, olyanok, akikkel szemben még a Vas vármegyei orosz katonai parancsnok is kis pont volt csupán. Ahogy a járási főjegyző írta a magyar belügyminiszterhez 1945. június 23-án: „Az orosz vármegyei parancsnok kijelentette, az ukrán kérdés megoldása nem tartozik hatáskörébe, mert a celldömölki járás községeit magasabb helyen jelölték ki az ukránok gyűjtőhelyéül."

Még be sem fejeződtek hazánkban a második világháború harcai, amikor a szovjet csapatok lázas lágerépítésekbe kezdtek a Kemenesaljának Celldömölk és Jánosháza közé eső, légvonalban alig tíz kilométert kitevő szakaszán.

Inta-puszta

Az első tábort Inta-pusztán (Intaházán) építtetik fel málenykij robotra összefogdosott magyar polgári lakosokkal és katonaszökevényekkel. A Batthyány–Strattman-uradalom történetének legsötétebb időszaka 1945. április 2-án kezdődött, és az év őszéig tartott. (A kastély ma a Vas Megyei Önkormányzat Pszichológiai és Rehabilitációs Intézetének ad otthont, sokan ismerhetik Benedek István Aranyketrec című művéből.)

A tábort néhány nap alatt kialakították: kihordták a kastélyból a bútorokat, kiürítették, kisöpörték az istállókat, a magtárakat és a szénapadlásokat. Üres olajoshordókból fertőtlenítőrészleget eszkábáltak, végül az „önkéntesek" szögesdróttal bekerítették a tábort és saját magukat…

Főleg osztrák területekről (Graz, Leitersdorf, Frohnleiten) érkeznek gyalogos csoportokban a foglyok. Egyes, a tábort megjárt szemtanúk ezres nagyságrendű konvojokról is tudnak. Intaházát áteresztőtábornak használták az oroszok. Az itt összeállított transzportokat Celldömölkön vagonírozták be és indították a GULAG táborai felé. Az Intát megjárt túlélők visszaemlékezései szerint a táborlakók főként magyarok voltak, de az oroszok osztrák és német katonákat is hajtottak ide, sőt több hónapig egy egész padlásnyi zsidó munkaszolgálatost is ott tartottak. A munkaszolgálatosok több alkalommal kérték a láger vezetését, engedjék őket szabadon, eredménytelenül. Több hónapot töltöttek a táborban, további sorsuk ismeretlen.

Mesteri: megkötözött foglyod vagyok

Intapusztától déli irányban alig két kilométerre fekszik Mesteri község, ahol a Sitkén lakó Felsőbüki Nagy Györgynek volt tekintélyes uradalma, zárt, kőből és téglából készült bástyakerítéssel, istállókkal, magtárral. 1945 nyarán ez a major is lágerré alakult át, valószínűleg az itt fogva tartottakkal töltötték fel az intai tábort. Az egykori magtár ma is áll, nem fogott rajta az idő, és a magtároló padlásokat tartó festetlen fagerendák érdekes, ceruzával írt feliratokat őriznek:

„Mejer Márton honvéd 1945. június 1–20. itt voltam, Tótszerdahelyen születtem 1921-ben, Zala megyében, itt szenvedtem két hétig a lágerba,

Takács Anna ukrán faszé,

Szabó István, Deáki, 1945. VI. 9.

Éles Lajos szül.: 1924. november 15. szerencsés és kedves tolvaj vagy (de ha már elértél el ne hagyj) tied vagyok, rabód vagyok) megkötözött foglyod vagyok édesem

Deme László 1916. IX. 16. Itt volt 1945. V. 10.

1945. május 25-én Apró Tibor szkv. Mindszent, Csongrád megye

Bárány Béla 1945. május 25–június 6.

1945. V. 25-én zártak be ide" (név nélkül).

Az inta-pusztai- és a mesteri hadifogolytáborok közigazgatásilag a Nagysimonyi Körjegyzőséghez tartoztak. A nagysimonyi körjegyző a következőt írta 1945. július 21-én a celldömölki járás főjegyzőjének: „1154/1945. számú rendeletére jelentem, hogy jegyzőségem területén Mesteri községben van 2 hadifogolytábor, éspedig 1 Intapusztán, 1 pedig Mesteriben a Nagy-György-major területén. Ezen táborokra vonatkozólag a létszámot pontosan jelenteni nem tudom, mert mind ez ideig a legjobb igyekezet mellett semmiféle téren a táborral a táborparancsnokság merev elzárkózottsága miatt az érintkezést felvenni nem tudtam. Annyit tudok, hogy jelenleg Nagy György majorja üres, ellenben Intapusztán elég nagyszámú hadifogoly van még mindig. Becslésem és hallomás szerint ezen hadifogolytáborok létszáma külön-külön 5000–15000 lélekszám között mozgott."

Kerültek foglyok az intai áteresztőtáborba Martonfáról is, amely a környék legnagyobb hadifogolylágere volt.

Martonfa: szórok cselovék

A martonfai major Felsőbüki Nagy Pál – Nagy György testvére – egykori uradalma, Jánosháza és Kemenespálfa községek között. Közel tíz hektáros területet kerítenek el a jól ismert szögesdrót kerítéssel. A nagyrészt magyar, kisebb részben német, ruszin, román, bolgár, szlovák foglyok java az isten szabad ege alatt, a lucernaföldeken, gödrökben „lakott", pár ezer embert az uradalmi épületekben szállásoltak el. Az egészséges, munkaképes foglyokat a jánosházi vasútállomáson vagonírozták be – még ma is emlékeznek az idősebb kemenespálfaiak az őrök kiabálására: szórok, cselovék, szórok, cselovék – negyvenfős csoportokban, két kísérővel a szovjet lágerek felé. Legalább két alkalommal innen is indítottak gyalogosan foglyokat az intai táborba. A beteg, legyengült és idős embereket a szovjetek „leigazolták" és szabadon engedték.

A járási főjegyző jelenti

Molnár István (83) Nagy György uraság sofőrje volt, feleségével együtt ma is Kemenespálfán élnek. A bottal járó idős ember szinte megfiatalodik, szalad, amikor bejárjuk az egykori majort: „Itt, ezekben az épületekben is foglyok voltak – mutat körbe botjával a magtár, az istállók és a trágyatelep felé. Meg ott kint is végig, a vasúti töltés aljában volt a kerítés. Ahol most állunk, itt volt akkor a borospince, ezt a cselédházak

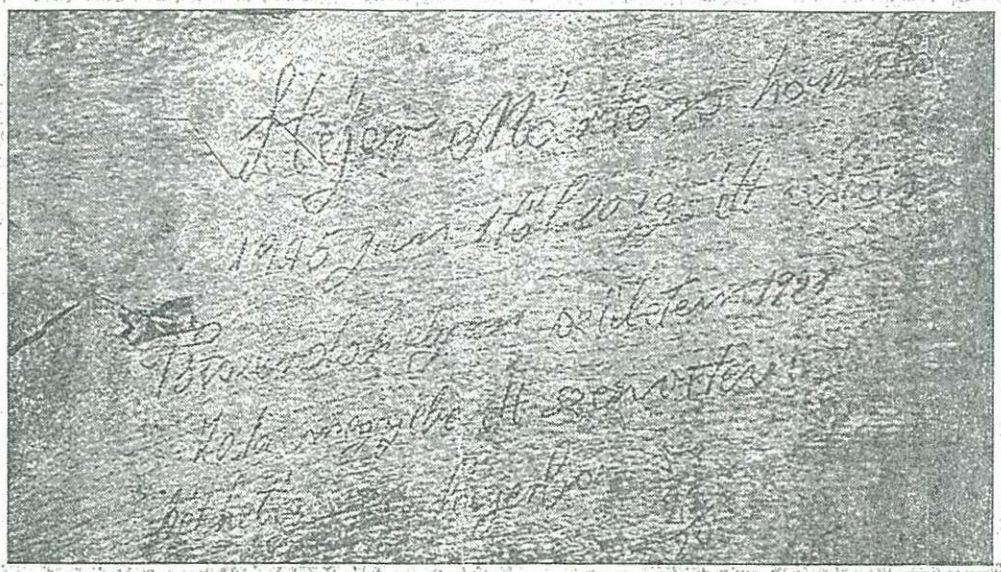

Ceruzával írt felirat az egyik magtár fagerendáján

FOTÓ: MÜLLER JUDIT

A szerző Egyházashetye polgármestere

pincéivel együtt börtönnek használták. Ott fönt, a Bikadombon ásatták ki a latrinákat, olyan is előfordult, hogy a legyengült ember beleesett, az örök meg rálapátoltatták a földet az élő emberre! Ott – mutat most keleti irányba a kastélytól – a gyümölcsös helyén, a nagy fenyőfa alatt van elásva kilenc ember, hat magyar, három német." (Március elején szerettünk volna fotókat készíteni Martonfán. Pista bácsit már hiába kerestük, örökre lehunyta szemét.)

A martonfai magtár gerendái szintén őrzik az itt fogva tartottak emlékét:

„Dér Elemér zászlós, Budapest, Pongrácz utca 8. 1945. V. 28. – 1945. VII. 22."

Az első emeleten a gerendán: egy ceruzával rajzolt szív, amelyből virág nyílik, alatta: „1945. V. 22. Székelyudvarhely megye, Farkaslaki Nagy Mózes honvéd, született 1905. XI. 26. Itt járt 1945. V. 22.

Galambos őrvezető, Keszthely, 1945. V. 22.

Bödör József, IV. hó 13."

A fogvatartottak pontos számáról kevés adat van. Az egykori foglyok és a polgári lakosok visszaemlékezései szerint korántsem kizárt, hogy az intai, mesteri és martonfai lágerekben több tízezren raboskodtak. Molnár Pista bácsi összesen hetvenezer főre teszi a Martonfát megjárt hadifoglyok létszámát. Martonfa a bobai körjegyzőséghez tartozott. A bobai körjegyző 1945. július 21-én a járási főjegyzőnek – a korabeli iratok tanúsága szerint – a következőt jelentette: „...a Kemenspálfa–Martonfapusztai hadifogolytáborban a jelenben kb. 4-5000 hadifogoly van." Származás alapján nagyrészt magyarok, de vannak német, osztrák, jugoszláv, ruszin, román, bolgár és zsidó származásúak is. (Martonfán például zsidókból alakítottak tábori zenekart.)

A celldömölki közkórház

Szökni kevesen próbáltak, bízva az örök ígéretben, hogy hamarosan úgyis kapnak igazolóiratot, és hazamehetnek. Az anyakönyvekben nincs nyoma a hatalmas fogolyáradatnak, az egyetlen megtalált írásos bizonyíték a celldömölki közkórház betegfelvételi naplója.

Az idén lesz százesztendős az Egyházashetye egykori földesura, Felsőbüki Nagy Sándor által alapított kórház Celldömölkön. A világháború megkímélte az akkor dr Maráczi Jenő belgyógyász főorvos igazgatta intézményt, amely a betegfelvételi napló adatai alapján az utolsó háborús évben a szokásos betegforgalomnak közel a kétszeresét látta el: 3008 bejegyzés szerepel a negyvenágyas kórház nyilvántartásában.

Közel ezer a hadifoglyokkal kapcsolatos bejegyzések száma. Az Észrevétel rovatban írt megjegyzések alapján a közkórház mellett ideiglenes kórházak is működtek Celldömölkön: fogolykórház (szerepel „barakk-kórház"-ként is), Kirchner-ház, Bakonyi-ház.

Az első, a hadifoglyok ittartózkodására utaló bejegyzést a 649. sorszám alatt találjuk, 1945. IV. 13-án vették fel a Jandó József (1905) nevű, nős családi állapotú beteget, lakhelyként Pusztamagyarósd mellett ott szerepel: Martonfai fogolytábor.

(A beteg még aznap elhalálozott, gyomorfekély és hashártyagyulladás volt a halál oka.) A kórházi dokumentumok alapján ő volt az egyetlen a martonfai hadifoglyok közül, aki Celldömölkön részesült orvosi ellátásban.

Az utolsó nyilvántartásba vett fogoly 2368. sorszám alatt Schröder Erich (1902) evangelikus vallású, nős kereskedő születési és lakhelye Buchwald, a bejegyzés kelte: 1945. augusztus 15. Maráczi igazgató kollégáival mindent megtett azért, hogy a betegeket minél tovább tartsák a kórházakban, és rémszükre – betegségükre és leromlott egészségi állapotukra való hivatkozással – a hazaborítástól a szovjet parancsnoktól, Zemirhov alezredestől kieszközöljék. Az orvosi kar humanitását bizonyítja, hogy több hétig tartották kórházakban a jelentéktelennek tűnő betegségben „szenvedőket" gyomorsavtúltengéssel, gyomorhuruttal, sőt kopaszsággal!

A foglyok megmentésének másik módszere a betegségek eltúlzása lehetett; 81 napig tartanak bent 25–35 év közötti fiatalembereket szívbillentyűhibával, rákkal, tumorral, vesebajjal. Feltűnően sokszor fordul elő a szifilisz és a különböző tífuszos, tébécés megbetegedések. Ez utóbbiak nem az orvosok szolidaritását, hanem a valós állapotokat tükrözték.

A betegfelvételi naplóban található az első írásos nyoma az ukrán menekültek megjelenésének, április 13-i dátummal szerepel: „Karev Olga (19) ukrán nő." Ő az első ismert nevű személy abban a menekültáradatban, amelyben sokaknak még az a „szerencse" sem adatott meg, hogy eljussanak a GULAG-ra...

Folytatjuk

MAJTHÉNYI LÁSZLÓ

Lágerek a Kemenesalján (2.)

Halálos cseresznye

A második világháború vége felé a szovjet csapatok lázas lágerépítésekbe kezdtek a Vas megyei Kemenesaljának a Celldömölk és Jánosháza közé eső, légvonalban alig tíz kilométert kitevő szakaszán. Ezekben a gyűjtő- vagy igazoltatótáborokban próbálták megszűrni a szovjet hatóságok azt a sok-sok ezer – hazafelé tartó, zömmel ukrán és más nemzetiségű – hadifoglyot és menekültet, aiknek nem sok esélye maradt, ha nem tudta hitelt érdemlően igazolni, hogy nem fasiszta. Április 22-én indult riportsorozatunk élő szemtanúk elbeszélései és a szájhagyomány felidézésével igyekszik képet alkotni a fogolytranszportok tragédiájáról.

A szovjet belbiztonsági szolgálat egységei a második világháború európai lezárását követően gyűjtő- és igazoltatólágereket hoztak létre a Kemenesalján: Egyházashetyén, Bekenypusztán, Köcskön és az Izsákfa község melletti Bokodon. Itt folyt a németek oldalára átállt ukránok igazoltatása és megsemmisítése.

Egyházashetye 470 lelkes kisközség Vas megyében a Kemenesalján. Utolsó földesura, Felsőbüki Nagy Mihály, közel 1600 holdon gazdálkodott, munkát adva a községben és a majorokban élő mezőgazdasági zselléreknek és cselédeknek. Építészetileg ma is páratlan a település központjában található városias jellegű főtér.

Az itt álló uradalmi major (ma az egyházashetyei Berzsenyi Mtsz és a Sárvári Mezőgazdasági Rt. tulajdona) bástyakerítésével, nagy istállóival, szénatárolóival és magtáraival megfelelt a politikai rendőrség igényeinek. Itt rendezték be az egyik igazoltatótábort. Olyan élő szemtanú is van, aki úgy emlékszik, hogy a kőfal tetejére drótokat húztak, a legelő felőli részen szögesdróttal pótolták a kerítést, a kerítésen futó sodrott vezetékekbe áramot vezettek.

Az igazoltató tisztek a kétszintes, barokk paplakba és magánházakba költöztek, a fontosabb helyeken – hét évvel a falu villamosítása előtt – aggregátorral oldják meg a világítást. Az őrség géppisztolyosokból és távcsöves puskával felszerelt mesterlövészekből állt, nem sok esélyt hagytak a foglyoknak a szökésre.

Az ukrán hadifoglyok ellátása valószínűleg megoldatlan volt. A legkönnyebben Hetyén tudtak élelemhez jutni, mivel magánházakba hordták őket kihallgatásra, érintkezni tudtak a lakossággal, volt alkalmuk az éhezőknek kenyeret kérni.

Egyházhetye 1970-ben írodott, a kor szellemét tükröző krónikájában a következőket olvashatjuk: „A háború befejezése – 1945. május 9. – után a községben igazoltatóparancsnokság – GPU – székelt, akik kihallgatták a Németországba eltelepült ukránokat, és döntöttek további sorsuk felől. Az uradalom épületeiben, valamint az akkor még meglévő Újmajorban és Bekenypusztán több tízezer ukrán fordult meg a vizsgálat időtartamára."

Kik voltak, honnan jöttek?

Következzen egy kis kitérő arról, hogy kik voltak – lehettek – a kemenesaljai gyűjtőtáborok lakói. Honnan kerekedtek ide, a világégés végjátékaként? (Az alábbi adalékokat Gosztonyi Péter, Svájcban élő történész, szakíró bocsátotta lapunk rendelkezésére. – A Szerk.)

A német–szovjet háború során majdnem egymillió főre tehető azoknak az ukrán, fehérorosz, orosz és kaukázusi hegyi népek katonaviseltjeiből szerveződő fegyveres egységeknek a létszáma, akik előbb a Wehrmacht, később a Waffen-SS hadosztályainak kötelékében a szovjetkommunizmus ellen harcoltak. A legismertebb és számszerűen is a többséget alkotó, az Orosz Felszabadító Hadsereg (RDA) kötelékébe tartozott, melynek parancsnoka A. A. Vlaszov, a Vörös Hadsereg egykori altábornagya volt. Az RDA 1945-ben két gyaloghadosztály, több kiképző zászlóalj és egy felállítás alatt levő repülőezred felett rendelkezett. Egyik hadosztálya 1945 kora tavaszán Sziléziában a támadó Vörös Hadsereg ellen bevetésre is került. Sikertelenül, mert majdnem elvérzett. A divízió parancsnoka, Bunyacsenko vezérőrnagy így önhatalmúlag kivonta maradék ezredeit a frontról, és Csehszlovákián keresztül az amerikai hadsereg irányába csoportosította át őket. Amerikai fogságba akartak jutni, ami nem sikerült. Május 12-én Prága közelében feloszlatta hadosztályát, amelynek nagy része nem sokkal később parancsnokával együtt szovjet hadifogságba került.

Külön fejezet ebben a drámában Pjotr Nikolejevics Krasznov és kozákjainak története. Krasznov 1869-ben született Moszkvában, és 1918 óta állt harcban a szovjetekkel. A német–szovjet háború időszakában mint a doni kozákok atamánja egy önálló kozák köztársaságért szállt német támogatással Sztálin ellen harcba. Vlaszovot és az RDA-t megvetette. Negyvenezer főnyi kozák seregével a Wehrmacht XIV. kozák lovashadtestét képezte. A háború vége az osztrák Linzben érte. Brit fogságba került. A hadtest létszáma ekkor már tizenötezer fegyveresre apadt. Négyezer asszony és kétezerötszáz gyerek is volt velük. A britek 1945 május végén Krasznovval együtt mindannyiukat kiszolgáltatták a Vörös Hadseregnek. Tették ezt annak ellenére, hogy a közel nyolcvanéves Krasznov soha életében nem volt szovjet állampolgár.

Krasznovot 1947. január 17-én kivégezték Moszkvában. A vád: kémkedés a németeknek. Vlaszov tábornokot több társával együtt szintén Moszkvában ítélték halálra. 1946. augusztus 2-án akasztották fel őket a Ljubljanka udvarán.

Megkondult a nagyharang

A hetyei és a Hetye környéki igazoltatótáborokba a régi, akkor még kanyargós 84-es szá-

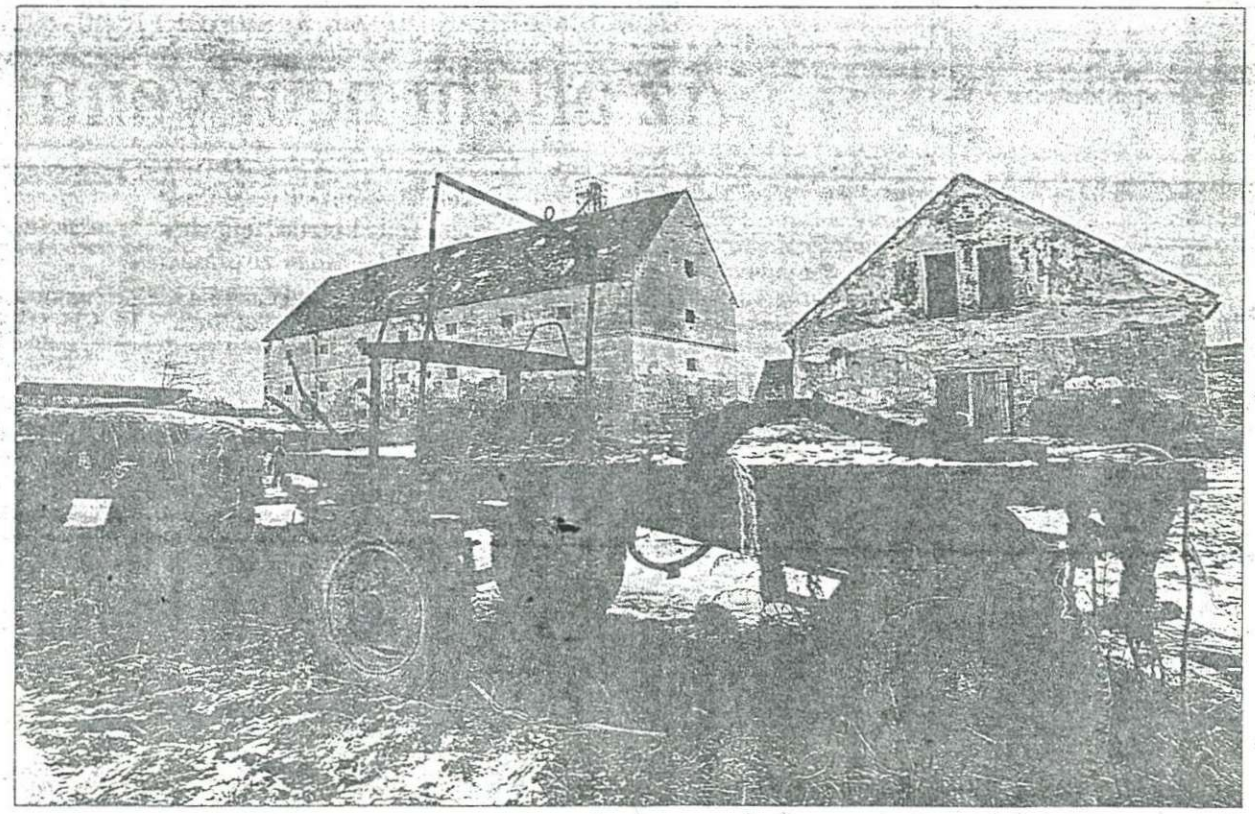

Mai látkép Egyházashetyén

FOTÓ: MÜLLER JUDIT

A szerző
Egyházashetye polgármestere

mú főútvonalon, Borgáta községen keresztül érkeztek az ukránok, szovjet kíséret mellett.

A borgátaiak közül ma is sokan emlékeznek az ukrán transzportokra. Vajda Lajos egy július eleji ukrán bejövetelt idéz fel: „Július 2–3-án jöttünk haza, estefelé, hát halljuk ám, hogy húzzák a harangot, mint az atyaisten! Jöttek az ukránok vagy háromezren! Az egész falu menekítette állatait, malacokat, tyúkokat, amit lehetett, föl a padlásokra, mert az ukránok szigorúan ki voltak éhezve. Csak úgy döntötték be a kapukat ott, ahová be voltak szállásolva. Azt beszélték, hogy Bajorországból jönnek, néhány ruszki kísérte őket, nem sok. Voltak nők is, férfiak is vegyesen. Úgy emlékszem, a férfiak egyszínű katonai egyenruhát viseltek, mint amilyet a Rommel emberei is hordtak. Másnap terelték innen el őket Hetye felé, Bekenybe, ott volt az igazoltatólágerük."

Varga Sándor így emlékezik: „Július elején kezdtük az aratást. Az első napon, csak úgy uzsonna tájban mentünk ki a mezőre. Reggel sose kezdtünk, mindig csak délután, fokozatosan, hogy az ember ne kapjon egyszerre izomlázat. Az öregek maradtak csak otthon. Mikor láttuk, hogy milyen sokan közelednek a falu felé, hazaszaladtunk. Mire hazaértünk, már ott voltak az ukránok is.

Az öregek beterelgették addigra a majorságba a libákat, tyúkokat, a kaput betámogatták, igaszeggel ütötték azoknak a kezét, akik be akartak mászni rajta. Aztán amikor bejöttek, csak mondogatták: mlíkam, mlíkam, mlíkam. Tudtam egy kicsit oroszul még a frontról, mert ott is kellett kérni eztazt, kenyeret, hagymát, tejet. Mondom neki: malaka? Mire ő: ja, ja, malaka. Hát, mondom, akkor kezdted volna úgy, hogy malaka, ne mlíkázz itten, ha tejet akarsz. Én úgy hallottam akkor, hogy ezeket az ukránokat az amerikaiak öltöztették át tiszta új ruhába, úgy küldték őket haza. Hát, ugye, aki nem volt bűnös, az hazamehetett, aki tetovált vagy bűnös volt, azokat kinyírták."

A borgátaiak tapasztalatai alapján az ukrán foglyokról a következő kép alakítható ki: nagy részük katonakorú férfi. Gyalogosan érkeztek Németországból, és úgy is haladtak tovább a hetyei lágerek felé.

A daproszcsikok

Egyházashetyén tíznél több magánháznál folyt az ukrán foglyok igazoltatása. Ötösével, tízesével kísérték őket a házaknál elhelyezett igazoltató GPU-sokhoz. Van olyan szemtanú Hetyén, aki úgy emlékszik, hogy D tiszteknek nevezték azokat, akik ezt a munkát végezték. A D a rövidítéseket oly kedvelő kommunista szakzsargon orosz nyelvéből származhat, mint a daproszcsik rövidítése. Daproszcsik: vallatótiszt, kihallgatótiszt.

A köcski és a bekenyi lágerekről keveset tudunk. Köcskről annyi biztos, hogy a központi táborokhoz való közelsége miatt eshetett a GPU választása a hethéssy–felsőbüki majorra is. A major körül őrtornyok vigyáztak a rendre. A falubeliek emlékeznek arra, hogy egyszer egy csoport ukrán nő érkezett a lágerhez – meglátogatni az ott őrzött ismerőseiket –, de nem engedték be őket.

Krasznaja komnata

Dr. Simon Ferenc néhai jegyző lakását elfoglalták a szovjetek, mivel a család 1945 májusában tért csak haza Hetyére. Nagylelkűen kaptak egy szobát saját házukban – igaz, géppisztolyos őr állt előtte –, sőt még önnön konyhájukat is használhatták. A kapura embernagyságú Sztálin-kép került, mellé őrbódét állítottak. A pincében büntetőbunkert, a tyúkólban fodrászműhelyt rendeztek be. A jegyző lánya, Simon Katalin kántornő idézi fel az akkor történtekét: „Nálunk volt az irattáruk is, egy kicsi, keskeny szobánkban pedig vörös szőnyeget terítettek az ajtótól az ablakig, az ablak alatt egy szoborszerűség állt, kis léckerítés határolta. Oda jártak állandóan tisztelegni. (Ez nem lehetett más, mint a szovjet laktanyákból jól ismert krasznaja komnata, ahol a generalisszimusz vagy háborús időben az adott front parancsnokának szobrát vagy képét helyezték el.) „Cseresznyeérésekor három katona lopni akart a kertünkben a fáról, de a tisztjük elkapta őket. Hallottuk a lövéseket, oda léttek állítólag elásva a fa alá. Nálunk nem folyt igazoltatás, de itt a köcski saroktól a második házban igen, az egykori ispánlakásban. Az ellenőrzés után teherautóra rakták őket, annyi embert, amennyi állva elfért egy kocsin. Lehettek egyen ötvenen, százan is. Hol ide, hol oda vitték őket kivégezni, hol az Újmajorba, hol a Csikászóba."

A Kató néni által említett tömeges, „teherautónyi" kivégzésekkel kapcsolatban különös, hogy azokat a foglyokat, akiket gyalogos konvojokban kísértek Németországtól Hetyéig, itt helyben „megautóztatták".

Gyalogosan kísérték őket a vallatótisztekhez, az ellenőrzéseken átjutottakat gyalogos csoportokban indították a hat kilométerre fekvő bobai vasútállomásra.

Folytatjuk

MAJTHÉNYI LÁSZLÓ

Lágerek a Kemenesalján (3.)

Könyörület nélkül

A második világháború vége felé a szovjet csapatok lázas lágerépítésekbe kezdtek a Vas megyei Kemenesaljának a Celldömölk és Jánosháza közé eső, légvonalban alig tíz kilométert kitevő szakaszán. Ezekben a gyűjtő- vagy igazoltatótáborokban próbálták megszűrni a szovjet hatóságok azt a sok-sok ezer – hazajáró tartó, zömmel ukrán és más nemzetiségű – hadifoglyot és menekültet, akinek nem sok esélye maradt, ha nem tudta hitelt érdemlően igazolni, hogy nem fasiszta. Április 22-én indult riportsorozatunk élő szemtanúk elbeszélései és a szájhagyomány felidézésével igyekszik képet alkotni a fogolytranszportok tragédiájáról.

János bácsi szuszog a konyhaasztal mellett, miközben a megpucolt diót válogatja. Emlékezés közben ujjaival el-eljátszik a dióhéjjal, morzsolgatja, zörgeti ujjai között.

„Kozlowszky bácsit a második világégés sodorta – akkor még Jan Kozlowszkyként, ahogy rokonai máig címezik otthonról a neki szóló leveleket – Sárvárra Lengyelországból, ahol 1918-ban született. Onnan került közel húsz társával együtt a hetyei Felsőbükki Nagy-uradalomba. A „lengyelek"; csak így nevezték őket a faluban, még most is sokan emlegetik segítőkészségüket. A falusiakkal kialakult barátságukat jellemzi az, hogy 1942-ben összegyűjtött pénzükön egy szentképet vásároltak, amelyet a templomnak adományoztak. János bácsi érdekesen, pergetve ejti a magyar szavakat, és nyelvtudásának köszönhetően sokszor tolmácsolt a háború után a faluban a szovjeteknek. Az akkori lakásuk kertje a lágerig futott ki. Így nyárformán érkeztek az ukránok. Sokat tereltek ide, Bekeny is tele volt, meg itt a lent i major is. Nagyon sokat agyonlőttek a majornál is, meg itt, a kertészkertben, ahol a Nagy Mihály gyümölcsöse volt. A latrinába is sokat belelőttek, meg ott a Kódónál, kint a kőrises résznél is. Mivel közel laktam, ki is tudtam volna oda menni, de őrség állt mindenhol. A Berzsenyi Múzeumnál a kanyarban, a Tompos-féle háznál is folyt kihallgatás. Amikor mentem a csarnokba reggelente, sokszor láttam ott lepedővel, köpennyel letakart holttesteket. De nem szabadott ám megállni bámészkodni! Menni kellett tovább, az őr miatt.

Ötször-hatszor biztos láttam ott halottakat, de talán tízszer is. Nagyon féltek ezektől a tisztektől szegények, remegtek! Tudták, hogy milyen sors vár rájuk. Próbáltak keresztül futkozni a bástyán, de elhurcolták őket. Aki bűnös volt, azt is elvitték, meg azt is, aki nem. Egyszer csak elvástak innét."

Életre – halálra

Mivel a tiszteket magánházaknál helyezték el, a hetyei lakosság jó kapcsolatot alakított ki a kényszerű „vendégeikkel". Ők is hozzájárultak a háború utáni ínséges időkben a családi éléskamra feltöltéséhez, hússal, cukorral, attól függően, hogy mit tudtak zabrálni. Összebarátkoztak a gyerekekkel, apró ajándékokkal, csokoládéval kedveskedtek nekik. Ennek köszönhető, hogy a kölykök viszonylag szabadon mozoghattak, néha kísérgették a náluk lakó katonákat, hisz érdekes, mozgalmas nyár volt az 1945-ös. Meg amúgy is unták már a madzagra kötözött autógumik vonszolását a porban.

Bejczi Ferenc hétéves volt a lágervilág idején: Nálunk is lakott egy orosz tiszt, Viktornak hívták. Éppen akkor voltam elsőáldozó. Az oroszokkal közösen ettük meg az ünnepi ebédet a kastély emeletén. Voltak ott magasabb rangú tisztek is, meg katonák laktak a kastélyban, akik az ukránokat ellenőrizték. Mint gyerekek, kíváncsiak voltunk a latrinájukra, hogy mi is az a latrina? Az ukránokkal ásatták ki a bástya mellett, a Verebélyház felőli oldalon. Amilyen hosszú az a kerítés, az mind latrina volt a park felől. Folyamatosan ásatták, és ahogy telt, úgy temettették be. Olyan három méter széles lehetett, egy gerenda volt keresztülrakva, arról végezték a dolgukat. Amelyik megtudta magát tartani a gerendán, az megállt, amelyik nem, az beleesett, aztán ott is maradt. Az akkori gyerekeszemmel, ha belegondolok én biztos láttam tizenötöt, akik beleestek. Ennyit láthattam akkor, amikor a katonák között játszottam. Olyan is volt, akit az őr lökött bele. Ha azt most kibontanák, találnának benne egypár csontot, sok bennmaradt.

Egyszer jöttek a Viktorért, mert a papkertben a baromfiólhoz közeli cseresznyefán evett egy ukrán. A Viktor elment, én mint gyerek, meg szaladtam utána, nem törődtek velem. A fa alatt fogta a pisztolyát, föllőtt, az ukrán úgy pottyant le, mint egy veréb. Akkor láttam életemben először, hogyan lehet egy embert ilyen egyszerűen kinyírni.

Egy másik alkalommal a ruszki őrök vesztek össze, szaladtak a Viktorért, hogy tegyen rendet. Amikor visszaért, anyám jelbeszéddel, két-két ujjával rácsot mutatva kérdezte tőle, hogy mi lett a verekedőkkel, becsukta őket? Viktor azt mondta, hogy nem, hanem kaput. Akik ott voltak és verekedtek, mind agyonlőtték. Mindegy volt nekik, hogy ukrán vagy orosz.

Nem voltak mélyre ásva

Szabó István Egyházashetyén szintén még gyerek volt abban az időben: „Én úgy tudom, hogy szanálótábor volt a hetyei, innen vitték a bűnösöket kihallgatásra. De ezek a kihallgatótisztek a saját katonáik közül is sokat agyonlőttek. A Tompos-ház előtt azért lőttek agyon kettőt, mert nem értek vissza este időre. Rájuk terítették a köpenyüket, a lábukról lehúzták a csizmát és a bakancsot. Ide temették őket a kertészkertbe – mutat a Felsőbükiek egykori gyümölcsöse és veteménye felé.

Száz ember biztosan van ott eltemetve. Amikor a háború után művelésbe fogták a területet, csak úgy pörgette elő az eke a csontvázakat, mert nem voltak mélyre ásva. A Gergelyék házát akkor palánkkerítés övezte. Volt az udvarukon vagy két-három kazal. Egy ruszki tiszt lefektetett a kazlakhoz három ukrán fehérnépet, aztán járta őket sorba: lütty, lütty, lütty. Mind a hármon végigment. Mi a P. Bélával leselkedtünk, el is kapta a Bélát, adott neki egy marha nagy pofont. Piszkos dolgokat csináltak: amelyik ukrán fehérnép elkapta a bajt tőlük, azokat a kastély udvarában lődözték agyon. Felkapaszkodtunk a kerítésre, úgy lestük, hogy mit csinálnak velük. Odaállították őket a gödör szélére, a szemüket bekötötték, aztán tarkón lőtték őket. Ott a fal mellett van egy tö-

Németh Alajos, a bekenyi szemtanú

FOTÓ: MÜLLER JUDIT

A szerző
Egyházashetye polgármestere

megsír. Persze, amikor észrevették, hogy leselkedünk, mindig elzavartak bennünket."

A Vörös Hadseregben elfogadott volt a „háborús feleség"-ek tartása. Hetyén az ukrán hadifogoly tisztek feleségeiből kerültek ki a szovjetek szeretői. Még ma is sokan emlékeznek a faluban egy Marianna nevű ukrán nőre, aki a paplak emeletén lakó magasrangú tisztnek volt a szeretője. A nő hosszú, szép szőke haját minden nap befonatták, a tisztnek pedig a termőággal együtt hordták fel a cseresznyét a szobába...

Sortűz Bekenyben

Az ukránok tábora a major mögötti akácosban volt, a területe nyolc-tízezer négyzetméter lehetett. Bekenyben a háború idején 10 család lakott, a hetvenes években költöztek be az utolsók Egyházashetyére. Közülük egyetlen ember található ma a faluban – Németh Alajos. Elmondása szerint ők nem mehettek át a majorból a lágerbe. Nem látott sem latrinákat, sem fertőtlenítőt, azt sem tudja, hogyan élelmezhették a foglyokat. Egy biztos: a majorral átellenben volt egy lucernatábla, mellette pedig szarvaskerep. Az ukránok a szarvaskerepet éhségükben teljesen lelegelték...

A bekenyi dombtól lelátszott a faluig a mezőn kiteregetett ruházatuk.

Vajda Lajos 1945. június 28-án vagy 29-én indult el Borgátáról Egyházashetyén keresztül gyalogosan a bobai vasútállomásra. „Veres Péter bácsihoz igyekeztünk Pestre – mondja –, hogy egy épületet megszerezzünk a parasztifjúság számára. Hetyén a falu közepén, ahol Boba felé elágazik az út, megállítottak az oroszok bennünket, kinyittatták a bőröndöt, ami koszt volt benne, azt mind elvették. Mégse fordultunk vissza, a hülye fejünkkel. Mikor Bekenyhez értünk látjuk

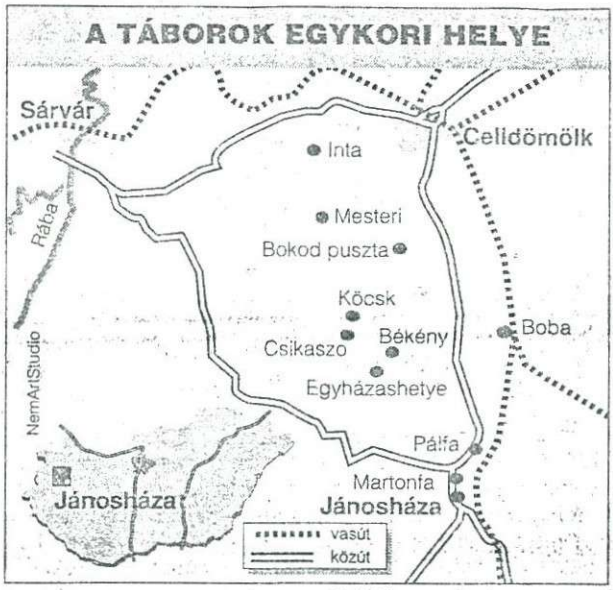

ám, hogy ott megint sok orosz van, csak úgy húztuk a fülünket, féltünk, hogy elfognak. Aztán hét, vagy nyolc embert láttunk a major fölött, ahol az akácos kezdődik, úgy nyolcvan-száz méterrel beljebb az úttól végezték ki őket. Hatalmas sortűz volt. Akkor szigorúan megijedtünk, lehúzott nyakkal mentünk tovább, aztán nekiálltunk futni, mert féltünk, hogy még belénk lőnek."

Napsütéses téli reggelen gyalogolunk a szikrázó hóban Döme László erdésszel a hetvenes évek elején telepített fiatalos fenyves felé – fenyők állnak most az akácok helyén. Jó párszáz méter után, tisztáson állunk meg egy rókavárnál. Itt volt – mutat a dombra – a róka hozhatta fel a lábszárcsontot. Emberé volt, nem házi- vagy vadállaté. Két hetyei fiú néhány éve a major előtti homokbányánál halántékon lőtt koponyát talált.

Kihallgatóbázis

Ma már csak a lehangoló hangulatot árasztó két cselédház és néhány épület maradt a Pannonhalmi Főapátság hajdani uradalmából. Még Varga Imréné említette, amikor Bekenyben beszélgettünk, hogy itt is tartottak ám fogva ukránokat! A régi uradalom Izsákfa község mellett található, távolsága az egykori bekenyi lágertől az erdei utakon körülbelül hat kilométer. 1945 körül 23-26 család lakott Bokodon, jóval több, mint Bekenyben, talán ennek köszönhetem, hogy itt több szerencsével járok.

Horváth János 11 éves volt akkor, édesapja mezőőr volt a Bokodi uradalomban. „Ide negyvenöt nyarán kerültek az ukrán foglyok, olyan nyár formán, csak ez az egy csoport jött, két-három ezren voltak, egy hónapig lehettek itt. Több istálló is volt még akkor Bokodon, meg a magtár, a pajta – oda szállásolták be őket. A faluban, Izsákfán is sokan voltak, de azokat nem őrizték. Az erdőn keresztül tűntek el, csoportokban, nem egyszerre, Hetye, Bekeny felé, úgy beszélték, ott volt a kihallgató bázis. Dolgoztam sokat az erdőn a Lendvai bácsi fiával. Ez a Lendvai bácsi akkoriban Bekenyben lakott, tolmácsolt is az oroszoknak. Ő mesélte egyszer, hogy voltak olyanok, akik nem tudták igazolni, hogy hogyan estek hadifogságba, azokat állítólag könyörtelenül kinyírták. Ott a bekenyi major mellett közvetlenül van a fenyves, ami régen akácos volt, oda hordták ki őket.

Azt mondta a Lendvai bácsi, hogy ott több ezer ember van eltemetve, megásatták velük a saját sírjukat, aztán belelőtték őket, a következő csoporttal meg betemettették, aztán az megint ásta a saját sírját. Ezt én, ugye, nem állítom, tetszik tudni, csak a Lendvai bácsi mesélte el egyszer. Igaz, nem igaz, én nem tudom.

MAJTHÉNYI LÁSZLÓ

Folytatjuk

Lágerek a Kemenesalján (4.)

A bekenyi erdő titkai

A második világháború vége felé a szovjet csapatok lázas lágerépítésekbe kezdtek a Vas megyei Kemenesaljának a Celldömölk-és Jánosháza közé eső, légvonalban alig tíz kilométert kitevő szakaszán. Ezekben a gyűjtő- vagy igazoltatótáborokban próbálták megszűrni a szovjet hatóságok azt a sok-sok ezer – hazafelé tartó, zömmel ukrán és más nemzetiségű – hadifoglyot és menekültet, akiknek nem sok esélye maradt, ha nem tudták hitelt érdemlően igazolni, hogy nem fasiszták. Április 22-én indult riportsorozatunk élő szemtanúk elbeszélései és a szájhagyomány felidézésével igyekszik képet alkotni a fogolytranszportok tragédiájáról.

Izsákfán mesélték, hogy egy ukrán menekült – a szabad mozgással rendelkezők közé tartozott, nem a foglyokhoz – amikor meghallotta, hogy itt van a GPU – felakasztotta magát a Horvát Ekkerék vécéjében.

A martonfai idős asszonyok még ma is emlékeznek, hogy a GPU-sok bokszkesztyűt hordtak, azzal verték a foglyokat.

Hetyén emlékeznek egy sánta GPU-s őrnagyra, aki kegyetlenségéről volt hírhedt: az az ukrán, aki meghallotta, hogy hozzá kerül kihallgatásra, már messziről ordított.

A hetyei bírót a jánosházi erdei úton megtámadta két ukrán. A bíró lánya, Császár Jenőné Vécsey Erzsébet így idézi fel: „A jánosházi erdőn keresztül jött hazafelé édesapám lovaskocsival, két ukrán meg odaugrott melléje, el akarták vinni a lovakat. A Márkus Jánoséknál lakott egy ruszki tiszt, meghallotta, hogy a papa segítségért kiabál. Az a ruszki tiszt éppen egy ukrán nőtt vitt haza biciklin. Ledobta azt a nőt és a papa segítségére sietett. Mire odaért, az ukránok már a zablát is elszabták. Pisztolyt fogott rájuk, aztán a lovakhoz kötötte őket. Szegény papát jól fejbe verték, szerencsére erős sapka volt rajta, az mentette meg. A kastély pincéjében volt a börtön, oda zárták be az ukránokat. A kapitány úgy elverte azt a két ukránt, mondta is, hogy nem mennek ki a pincéből élve! A GPU-sok ütötték-verték az ukránokat. Még a rendes orosz katonák is nagyon féltek tőlük."

A foglyok lóhoz kötözése régi orosz módszer, amelyet a GPU és a gulag táborait felügyelő OGPU (Objegyinnoje Goszundarsztvenoje Upravlenyije pri Szovjetye Narodnih Komiszarov SZSZSZR – az SZSZKSZ Népbiztosok Tanácsa mellett működő Egyesített Állami Politikai Főhatóság) is szívesen alkalmazott a koncláger-ekben is. (A koncentrációs tábor – koncláger – kifejezés magától Vlagyimir Iljics Lenintől származik, 1918-ban alkotta ezt a szót – a kivitelezés Sztálinra és Hitlerre maradt.)

A martonfai magyar, német stb. nemzetiségű foglyokat, akiket a gulagra irányítottak, már a táborban, a nyilvántartásba vétel után számmal látták el, amelyet a hátukra kellett varrniuk. (A módszer nem szovjet, ezt a náciktól vették át, a szovjet kényszermunkatáborokban sokszor próbáltak tiltakozni a számozás ellen a politikai elítéltek.)

A fej tarra borotválása is gulag mintára történt – Köcskről tudunk rá példát. Ennek a rossz higiénés körülmények miatt praktikus oka is volt.

Martonfán a tábori zenekar megalakítása szintén szovjet lágerutánzás, a szerencsétlen hadifoglyok zenére indulhattak el a táborból a jánosházi vasútállomás és a kényszermunkatáborok felé.

Máig Bokodon lakik Kulman Istvánné, aki tisztán emlékszik 1945 nyaráról egy világoskék egyenruhás, jóképű szovjet tisztre, aki két gyönyörű szőke nővel lakott együtt. Kosztolánczi Lászlóné Kővölgyi Ilona édesapja volt a pannonhalmi főapátság bokodi majorjában a gazda. Lili néni ma Izsákfán lakik. Megkérdeztem, emlékszik-e a kék egyenruhás szovjet tisztre? „Hogyne emlékeznék. Ahol a Mariska néni (Kulmanné – A szerző megjegyzése), abban a házban lakott két szovjet nővel, színésznők voltak vagy mik. Azt hiszem, valamelyik terhes is lett tőle."

A celldömölki kórház betegnaplója

A Borgotán keresztül hajtott ukrán menekültek összetétele nemek szerint a visszaemlékezések alapján: egyharmaduk volt a nő, a kétharmaduk férfi.

A lágerekben tartott ukránok mellett sokan mozogtak szabadon a térség településein, Celldömölkön, Izsákfán. A szabadban táboroztak és pajtákban, színekben laktak, míg tovább nem mentek. Ők lehettek azok, akik közül többeknek alkalmuk nyílt gyógykezeltetésre, így pontos képet alkothatunk róluk a celldömölki kórház betegfelvételi naplójából.

Az első olyan ukrán, akit menekültként vettek nyilvántartásba 1945. április 23-án, egy nő. (Meghalt a kórházban.) Az utolsót augusztus 23-án jegyezték be: egy 21 éves ukrán hajadon fiú gyermeknek adott életet.

A 110 ukrán adatból a legtöbb – 56 fő – a csecsemők és kisgyermekek száma, a néhány hónaposaktól a két és fél évesekig. Utánuk következnek a nők, negyvenketten. Meglepően a férfiakra utaló adat a legkevesebb, alig teszik ki a kórházba kerültek 10 százalékát; – 12 fő. Közülük négyen áprilisban, heten májusban kerültek kórházba, egy pedig augusztusban. Június és július hónapokban nem szerepel ukrán férfi a nyilvántartásban.

A legtöbb gyermek júniusban került be – 26 –, utána július következik, 21 fővel. A legtöbb nő májusban 19, illetve áprilisban – 11 szerepel.

Az 56, csecsemőket és gyermekeket tartalmazó bejegyzésből 29-nél szerepel a születési helyre utaló adat. Egy részüknél csak országot vagy országrészt említenek – Ausztria, Felső Tirol. Sok a tévesen elírt (felírt helységnév, amelyet hiába keresünk a térképeken. Fonetikusan, kiejtés alapján írták őket le, de még csak hasonló hangzásúakat sem találni a helységnévmutatókban.

Az értékelhető bejegyzések alapján a menekültek egy része Németországból és Bajorországból érkezett: Marburgból, Münchenből.

Több adatból is arra lehet következtetni, hogy a menekülő családok többsége az Olaszországból Ausztriába tartó, úgynevezett „kozáktábor" elnevezésű menetoszlophoz tartozhatott. (Felső Tirol, Lienz, Pack, St. Leonhard, Klagenfurt.)

A gyerekek leggyakoribb betegsége a hasmenés, nőknél sok az abortusz és a vetélés. Celldömölkön sok ukrán nőt tartottak a hajdani rendházban. Ott is többen szültek, de a szovjet erkölcs alapján az újszülöttek is fasisztáknak számítottak, mivel „fasiszta" volt az anyjuk is, ezért a csecsemők egy részét az udvari latrinába, illetve a temető melletti gödörbe szórták. Az utóbbi „tömegsír"-ban ötven-hatvan újszülött is lehet.

Hova lettek a férfiak?

A lágerekbe került foglyok számáról a hetyei falutörténet azt írja, hogy „több tízezer embert" ellenőriztek a hetyei táborokban. Van olyan visszaemlékező, aki ennél is több ukrán fogolyról beszél.

Talabér István Egyházashetye legidősebb férfi lakosa. 1945-ben ő hozta létre a Kommunista Párt helyi szervezetét, így jó viszonyban volt a szovjetekkel. Pista bácsi akkor úgy tudta egy Rigov nevű kapitánytól, aki a jánosházi katonai körzet parancsnoka volt, hogy Egyházashetyén 27 ezer hadifoglyot ellenőriztek. (Szerepel a kórházi napló 1946. évi adatai között egy Rikov Péter nevű 42 éves beteg augusztus 2-án, foglalkozása: „orosz parancsnok".)

Az igazoltatáson átjutottakat gyalogosan kísérték a bobai vasútállomásra. A bobaiak úgy emlékeznek, hogy 2-3 naponta érkeztek csoportok a délelőtti órákban. A bevagonírozás előtt a foglyok megfürödhettek a Marcalban. Fürdőruha természetesen nem volt náluk, mindannyian Ádám-kosztümben lubickoltak a hűsítő vízben. Határozottan állítják a bobaiak, hogy a foglyoknak a körülbelül kétharmada volt a nő – kétszer annyi nőt láttak, mint férfit. (A legenda szerint akadt egy bobai fiatalember, aki úgy vesztette el a szüzességét, hogy a vasúton lófrálva a kocsik között kiéhezett ukrán nők rántották fel a vagonba.)

Betegek, eltűntek, halottak

A celldömölki kórház adatai szerint a 843 német, magyar, osztrák stb. fogolyból hatvanan haltak meg, a 110 ukránból 13-an.

Halottakat nyeltek el a latrinák Martonfán, Egyházashetyén és Köcskön. (Amikor a köcski latrinát betemették, a föl-fölbukkanó kopasz fejekre lapátolták a földet, emlékeznek a helyiek.)

Martonfán, a régi gyümölcsösben kilenc jeltelen sírban nyugszik hat magyar és három német állampolgár. (Valaki régen pünkösdi rózsát ültetett föléjük, jól látszanak a sírhelyek, amikor a virágok nyílnak.)

Hetyén a kertészkertben 50-100 lehetett az oda elka-

A szerző
Egyházashetye polgármestere

part áldozatok száma. Elásták őket, mint a kutyát – emlékezett egy idős asszony. Annyi sír van, annyi halott, hogy még! – mondja egy másik asszony. A Hetyén ismert szovjet katonai áldozatok száma – akikkel szintén a GPU végzett: cseresznyelopás 4, verekedés 4, elkésés miatt agyonlőve 2 vörös katona.

Köcskön, az ötvenes évek végén az egykori láger mellett focipályát alakítottak ki. Szántás közben „egy temetőre való csont" került elő, emlékezik az egyik falusi.

Csoportos (7-8 fő) kivégzést látott a bekenyi erdőnél június végén Vajda Lajos. Emberi csontok Bekenynél a következő helyeken fordultak ki: a régi homokbányánál, a villamos transzformátor felállításánál (a két hely közötti távolság 150 méter), és az egykori láger helyén, az erdőben, a rókalyuknál. A rókavár légvonalban a trafótól 400, a bányától 550 méterre lehet.

Béke volt vagy háború?

Annyi bizonyos, hogy az ukránok Vas megyei ellenőrzése és a lágerek működtetése már a világháború európai lezárását követően történt. A szovjetek természetesen a saját gulag törvényeiket alkalmazták a Kemenesalján is. Könnyen rásütötték valakire, hogy „fasiszta" és akkor nem volt könyörület. (A gulag egyéb táboraiban is „fasiszta" volt mindenki, akit valaha is Németország tájékára sodorta a végzete – tudjuk Szolzsenyicin könyvéből.)

Egyházashetye és a környező táborok egyszerűen különleges övezetnek számíthattak azon az 1945-ös nyáron. Egy Ausztriából Inta-pusztára került magyar hadifogoly írja, hogy amint a Hetyéhez közeli Duka községhez értek, korábbi őreiket megerősítették és szigorú kíséretet kap-

tak, csak úgy haladhattak tovább Inta felé.

Hét településen harminc idős emberrel vehettem fel a kapcsolatot, hosszú, kimerítő interjúkat készítettem. Gyakorta kérdezték a beszélgetések során: Bekenyben is volt tábor? Bokodon is tartottak fogva ukránokat?

Ugyanakkor nyolc egykori láger – Martonfa, Bekeny, Újmajor, Köcsk, Egyházashetye, Inta-háza, Mesteri és Bokod – helyszíneit jártam végig.

Az bizonyos, hogy amit itt a GPU elkövetett, döbbenetes, hisz a több ezer főt is elérheti a Bekenyben kivégzettek száma, és ez ugyanolyan háborús bűntettnek tekintendő, akár a náci, akár a szovjet koncentrációs táborokban történtek. Pontosan megmondani talán már sohasem lehet, mit rejt a bekenyi erdő, mint ahogy végül is azt sem tudjuk, mekkora lehetett a „megengedett veszteség" békeidőben a szovjet politikai rendőrség gyakorlatában.

Nem könnyű ötven év távlatából rekonstruálni a Kemenesalján 1945 nyarán történteket. A kisközségek közelében felállított lágerek helye még könnyen meghatározható ahhoz képest, ami a terület két legnagyobb lélekszámú településén, Jánosházán és Celldömölkön történt.

Egy 1964-ben keletkezett helytörténeti dolgozatban a következőket olvashatjuk: „A 7000 lakosú Celldömölknek ebben az időben 40000(?) lakosa volt, úgyhogy minden ház, minden mellékhelyiség, sőt minden padláson is negyven-ötvenen voltak összezsúfolva. A létszámot még növelte, hogy a Nyugatról repatriálásra vonatokkal hazatérő ukránokat is ide irányították a szovjet hatóságok..."

Sajnos ennyi idő távlatából sok helyütt keveredhet a fogalmak (ukrán, katona, kozák, menekült, fogoly, orosz, szovjet stb.). Jó példa erre a jánosházi jegyzőnek 1945. máj. 18-án tett jelentése a celldömölki főszolgabírónak: „303/1945. számú rendelethez jelentem, hogy Jánosháza községbe a napokban jelezték az orosz parancsnokságról, hogy 20-25 ezer ukrán fog érkezni. A községben ezek elhelyezése lehetetlen. Az orosz parancsnokság részéről a szállascsinálás folyamatban van. A beszállásolás ellen a parancsnokságnál tiltakoztunk és meg sem hallgattak bennünket. Ma jelentkezett az első gyalogezred részére szállascsináló csoport. Írás nem volt náluk, szállást csinálni az orosz parancsnokság nem engedett. Az érkező katonák részére 2800 darab kenyeret a községben le is raktak. Jelentésírás közben az ukránok első csoportja meg is érkezett. Főbíró úrtól segítséget kérek, mert ha az ukránokat, mind el kell szállásolni, akkor Jánosházán az élet lehetetlen lesz."

Folytatjuk

MAJTHÉNYI LÁSZLÓ

Lágerek a Kemenesalján (5.)

Sztálin két nagy hibája

A második világháború végén a szovjet csapatok lázas lágerépítésekbe kezdtek a Kemenesaljának a Celldömölk és Jánosháza közé eső, légvonalban alig tíz kilométert kitevő szakaszán. Ezekben a gyűjtő- vagy igazoltatótáborokban próbálták megszűrni a szovjet hatóságok azt a sok-sok ezer – hazafelé tartó, zömmel ukrán és más nemzetiségű – hadifoglyot és menekültet, akiknek nem sok esélyük maradt, ha nem tudták hitelt érdemlően igazolni, hogy nem fasiszták. Április 22-én indult riportsorozatunk élő szemtanúk elbeszélései és a szájhagyomány felidézésével próbált képet alkotni a fogolytranszportok tragédiájáról. A sorozat zárásaként Gosztonyi Péter, a Svájcban élő ismert történész világít rá a történelmi összefüggésekre; Sztálin, Churchill és Roosevelt megállapodása nyomán hogyan, milyen eszközökkel „tisztították meg" Európát a szovjet hatóságok a német csapatokkal kollaboráló körülbelül egymilliós, szovjet területekről toborzott segédcsapatoktól.

A nyugati hadtörténelmi irodalom alig emlékezik meg arról, hogyan zajlott a második világháborúban a német csapatok mellett szinte mindvégig kitartó szövetséges haderő – román, magyar, szlovák, Mussolini-féle olasz, horvát és szerb csapatok – roncsainak fegyverletétele 1945 májusában. Politikai vezetői ekkor – részben – már nem voltak ezeknek a csapatoknak. A felelős katonák egyetlen célja arra irányult, hogy egységeiket a brit vagy az amerikai hadseregek által ellenőrzött területekre mentsék. A Vörös Hadsereg fogságába senki nem akart kerülni.

Azoknak a seregcsoportoknak a történetéről sem sokat tudni, amelyeknek legénysége és tisztikara jórészt a Szovjetunió területéről toborzódott. Körülbelül egymillió emberről van szó. Túlnyomó többségük szovjet állampolgár, és fogságba esésükig a Vörös Hadsereg katonái, tisztjei vagy tábornokai voltak. Nemzetiségük szerint oroszok, fehéroroszok, ukránok, kirgizek, tatárok és a különböző kaukázusi népek (például csecsenek) fiai. Kozákok is voltak közöttük, majd 40 ezer férfi.

Nyugaton és Keleten ezeket a Hitler Wehrmachtjába – később a Waffen SS-be – bekerült szláv és nem szláv, de egykori sztálini alattvalókat történelmietlenül „vlaszovistáknak" nevezték el. Vlaszovistáknak – A. A. Vlaszov szovjet altábornagy után, aki 1942-ben került német fogságba, és akit német-balti főtisztek győztek meg arról, hogy a Szovjetunió legyőzése orosz nemzeti hadsereg nélkül nem valósulhat meg. Vlaszov igen komplikált alkatú és jellemű katona volt. Bolsevik, Moszkva 1941 decemberi egyik védője, Sztálin kegyeltje. A németek kezében azonban Hitler bábjává vált. Orosz fasiszta lett belőle – állítom én ezt azok után is, hogy vannak ma Nyugaton és Keleten olyan hangok, hogy Vlaszov „hőse" a megújhodott Oroszországnak. (Vlaszov igen drámai életéről, harcairól és haláláról magyar nyelven jómagam is készülök egy monográfia megírására.) Addig is csak a legfontosabb: Vlaszov ugyan megalakíthatta 1944 októberében Prágában – német asszisztencia mellett – Nemzeti Felszabadító Bizottságát; parancsnoka lehetett egy körülbelül 200 ezer főnyi tíz hadosztályból álló Orosz Felszabadító Hadseregnek (ROA) – amelyből a háború végén csak két teljes értékű hadosztály állt készen –, de lényegében mellette még egy sor más Hitler-barát „orosz" seregcsoport létezett, amely Vlaszovot nem volt hajlandó főparancsnoknak elismerni. Az öreg Krasznov tábornok kozák hadteste (a Balkánon tevékenykedtek) csak 1945 tavaszán volt hajlandó német nyomásra kapcsolatba lépni Vlaszovval. Mások, mint például Kaminszky, vagy az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) vezetői, Vlaszovban a nagyorosz imperializmus képviselőjét látták, és a maguk részéről egy önálló független, Berlinre támaszkodó Ukrajnáért szálltak harcba 1944-ben a Vörös Hadsereg ellen, amikor Sztálin katonái nyugati irányban kiterjesztették offenzívájukat, és ukrán földre léptek. De az UPA harcolt a hitleri Wehrmacht ellen is. Csak a magyar honvédséggel igyekezett a harcot elkerülni, mert tudta, hogy Horthy Magyarországa nem kívánja Ukrajnát leigázni.

Vlaszov nagyorosz hadserege, a ROA mellett létezett még egy féltucatnyi más orosz seregtest, például a nemzetiszocialista ideológia alatt álló Orosz Népi Felszabadító Hadsereg vagy a galíciai Waffen-SS hadosztály, amelynek egyik zászlóalja Buda védelmében vérzett el 1945-ben.

A szovjet rendszer a háború befejezését követő hónapok során könyörtelenül leszámolt a németekkel kollaboráló és a szovjetellenes politikai és katonai erőkkel. Jaltában 1945. január végén született Sztálin, Churchill és Roosevelt között egy olyan megállapodás, amely arra irányult, hogy az európai háború befejezése után – „repatriálás céljából" (!) – a Német Birodalom és szövetségesei területén található összes szovjet állampolgárt a nyugati hatalmak átadják a szovjet szerveknek. Mi tudjuk: ezek Berija NKVD-marsall könyörtelen fogdmegjei voltak.

Az 1945–46-ban Magyarország különböző helyein létesített NKVD-s táborok úgynevezett gyűjtő- és átmenőtáborok voltak. A legkülönbözőbb „politikai bűnözők" kerültek ide. „Vlaszovisták", a német hadifogolytáborokból kiszabadított szovjet katonák (Sztálin szemében ezek is árulók voltak), az Ukrajnából 1943-ban a németek által a birodalomba toborzott ukrán férfiak és nők, akiket Saucker vagy Speer német miniszterek a hadiiparban foglalkoztattak fizetett munkásokként, a

Krasznov féle kozákok, akiket a britek adtak ki Ausztriából a szovjeteknek; ukránok, akik a németek mellett harcoltak stb. Nemcsak férfiakat, hanem nőket és gyermekeket is, hiszen volt a német Wehrmachtnak olyan segédcsapata, ahol a fronthelyzet következtében kiürített területekről a katonaként szolgáló fiú vagy apa családját is magával vihette.

A szovjet hatóságok 1945 után „kiváló munkát" végeztek. A szűrőtáborokban – amelyek nemcsak Magyarországon léteztek –, spiclik és egyéb „segédeszközök" segítségével hamar megtalálták a Vörös Hadsereg ellen harcolók katonai és politikai vezetőit. Ezek nagy része Moszkvában haditörvényszék elé került. Büntetésük a halál volt – mint például Vlaszovnak és társainak. S mellette még ezer és ezer más – a mai napig ismeretlen nevű – személynek. A többiek? Egy szovjet „trojka" ítélkezett mindegyikük felett. A tárgyalás, az ítéletkihirdetés (ami ellen nem volt apelláta) általában öt percet vett igénybe. A büntetés? 10–15–20–25 év gulag-elzárás.

Százezrek kerültek így Sztálin munkatáboraiba. Vagy

Gosztonyi Péter

talán még többen. Útközben bőven aratott közöttük a „természetes" halál. Az elkeseredésből elkövetett öngyilkosság. Sztálin szempontjából mindenképpen veszélyes elemek voltak – nem hiába született meg 1945 után az a mondás: Sztálin két nagy hibát csinált a háború végén. Európának bemutatta a Vörös Hadsereget és a Vörös Hadseregnek Európát.

Azok, akik „Hitler keleteurópai segédhadainál" szolgáltak, és életben maradtak a gulagon, 1955-ben Hruscsov jóvoltából szabadulhattak. Hruscsov volt az is, aki hatályon kívül helyezte az addig érvényes sztálini ukázt, mely szerint mindenki, aki a német fasiszták fogságába került, potenciális ellensége a szovjethatalomnak.

GOSZTONYI PÉTER

Vége